

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

ALLV100

Høstsemester, 2020

Ibsens Gengangere

Kandidatnummer: 147

Ibsens Gengangere

Innledning

Gengangere (1881) betegnes gjerne som Ibsens mest fullendte, og også hans mest kontroversielle verk. Det tragiske familiedramaet behandler en rekke temaer, fra utroskap og kjønnssykdommer til ekteskap og incest (Hagen, 2019). Men det helt sentrale og særegne ved stykket er det gjennomgående motivet ”gjengangere”. I tillegg hadde Ibsen en spesiell evne til å kaste lyset bakover i tiden, samtidig som handlingen går framover (Ibsen og Haakonsen, 1988, s.80). Ibsens retrospektive teknikk er viktig i flere av hans stykker, men *Gengangere* er et eksempel på nærmest perfektionert bruk av teknikken. Det som gjør bruken av retrospektiv teknikk i stykket spesielt interessant, er at stykkets motiv viser hvordan fortiden ”lever videre” i nåtiden. I denne teksten skal jeg gjøre rede for gjenganger-motivet i *Gengangere*, og sette dette i sammenheng med Ibsens såkalte ”retrospektive teknikk”. Jeg vil undersøke dette i lys av den klassiske tragediens hamartia-begrep. Etter mitt syn spiller det tragiske grepet en viktig rolle i forhold til Ibsens gjengangermotiv og retrospektive teknikk. Kan dette gi støtte for å lese *Gengangere* som en moderne tragedie?

Handling

På det ytre planet handler *Gengangere* om fortiden og nåtiden til de involverte personene. Det fokuseres på det som har skjedd i fortiden, og på hvordan fortiden ”går igjen”. Tidlig i stykket får vi inntrykk av det sentrale årsaksforholdet om at alle onder kan føres tilbake til kammerherrens gjerninger (Ibsen og Haakonsen, 1988, s.80). Etter hvert som fortiden og den skjebnetunge arven etter herr Alving avdekkes, føres personene til undergang.

I første akt møter vi fru Alving som skal åpne et asyl i sin avdøde manns navn, kammerherre Alving. På den måten vil hun jage bort fortidens gjengangere. Hun har gjennomgått et ekteskap med en utsvevende alkoholisert ektemann, og sendt sønnen til utlandet for å beskytte ham. Men skal det skal vise seg at det ikke er så lett å legge lokk på fortiden. Sønnen Oswald er på besøk hjemme etter et lengre utenlandsopphold i blant annet Frankrike, hvor han har levd som kunstner. Han er i likhet med sin far blitt en livsglad mann. Pastor Manders påpeker at han er blitt svært lik ham, som pastoren hadde et godt forhold til. Det kommer også frem i første akt at Oswald er en sliten mann, og trenger mye hvile.

Regine er tjenestepike hos fru Alving. Oswald viser stor interesse for henne. Men det som skal vise seg er at Regine er hans halvsøster. Dette henger sammen ved at herr Alving hadde et seksuelt forhold med tjenestepiken Johanne. Dette resulterte i Regine, som vokste opp med herr Engstrand som stefar, men som har tilbragt mesteparten av livet hos fru Alving. Når dette avdekkes for Oswald og Regine er deres gjengangerliv fullendt. Deretter utløses katastrofen. Asylet brenner ned, og Osvalds syfilis har ført til sinnssykdom, som får døden til følge. Helene Alving må revurdere sin historie, hun innser at hun kan ha kvalt ektemannens livsglede, og ser at hennes sønn lider samme skjebne.

Retrospektiv teknikk

Ibsen hadde en spesiell evne til å belyse fortiden, og spesielt i *Gengangere* spiller fortidens begivenheter en avgjørende rolle. Det vanligste innenfor drama er å sette inn en ”eksposisjon”, en forklaring av fortiden og de forholdene personene har til hverandre, i starten av stykket. Gjengangere er derimot et oppklaringsdrama, hvor eksposisjonen er spredt over hele stykket. For eksempel får vi i første akt en anelse om at Oswald er syk. I andre akt får vi vite mer om dette, mens i tredje akt får vi vite hele sannheten, årsaken til sykdommen. Dermed sitter en igjen med et helt annet bilde av sannheten enn en gjorde i begynnelsen. Denne teknikken som Ibsen benytter gjør at fortiden trenger inn i dramaet på nye måter og dermed får det episke trekk, det ”episeres” (Helland og Wærp, 2020, s. 20). Opprullingen av fortiden er det som fører tragedien frem til katastrofen. Men det som er avgjørende er ikke hendelsene i fortiden, men hvilke konsekvenser fru Alving velger å trekke av dem. Det er dette som er den dramatiske handlingen, ikke fortidens hendelser i seg selv. Den første til å karakterisere den retrospektive teknikken var den norske litteraturforskeren Henrik Jæger (Ystad, 2017). I sine bøker om Ibsen skriver han:

”Ibsen gjør følgeren til hovedsagen (...) Denne analytiske maade at forme et drama paa er i slægt med den antikke tragedie, saaledes som den blev formet as Sophokles”(Jæger 1888, 289-90, referert i Ystad, 2017)

Den retrospektive teknikken gjør det mulig for dramatikerens å fokusere på de siste stadiene av en lang handlingskjede, handlingens klimaks, uten å måtte gjenfortelle fortiden bokstavelig (Helland og Wærp, 2020, s.154). Personenes fortid er det som legger grunnlaget for konflikten i *Gengangere*, og gjennom stykkets dialog, får vi mer og mer innblikk i denne. Handlingens klimaks kommer av at fortiden har blitt fullt belyst.

Aristoteles' tragediebegreper

Den retrospektive teknikken Ibsen tar i bruk har altså som Jæger påpeker, likheter til den antikke tragediens utforming. For å forklare *Gengangere* som tragedie, er det nyttig å ta utgangspunkt i Aristoteles' *Poetikken* (ca.350 f.Kr). Denne har påvirket forståelsen av tragedien opp til vår tid. Aristoteles definerer en tragedie som:

en efterligning av en alvorlig, i seg selv avsluttet handling av et visst omfang, i et forskjønnet språk, forskjønnet på forskjellig måte i efterligningens forskjellige deler, en efterligning av mennesker i direkte handling, ikke en fortellende efterligning, og gjennom frykt og medlidenhet fører til renselse som hører slike sinnsstemninger.
(Aristoteles, VI:.35, referert i Helland og Wærp, 2020, s.12)

Personene i tragedien skal ifølge Aristoteles ikke være feilfrie, og det er viktig at vi skal kunne identifisere oss med dem. Hos helten skal det være en slags "feil", en misforståelse eller en svakhet (Skei, 2019). Han bruker begrepet "hamartia" om denne "feilen". Hamartia betegner et tragisk feilgrep som den dramatiske personen ikke kan sies å ha skyld i (Helland og Wærp, 2020, s.61). Sammen med "anagnorisis" (gjenkjennelsen), og "peripeti" (vendepunkt eller plutselig omslag), skal dette bidra til tragediens sterke virkning. "Feilen" hos personene er det som forårsaker det tragiske fallet, og skaper en "fallhøyde" hos dem. Ibsens *Gengangere* tilfredsstillende i stor grad Aristoteles' krav for å regnes som en tragedie. Stykket har et tydelig vendepunkt, at asylet brenner ned, og siden stykket er et oppklaringsdrama foregår det også en gjenkjennelse, en anagnorisis i hele stykket. Den retrospektive teknikken gir oss innsikt i feilene som personene har begått i fortiden, og disse skaper den dramatiske handlingen i nåtiden.

Oppklaringen av fortiden skal vise personenes hamartia, deres feilgrep. Man kan snakke om hamartia når det gjelder flere av personene i *Gengangere*. Om en tar utgangspunkt i at fru Alving er protagonisten, eller "helten" i stykket, kan en peke på flere svakheter eller feil hun har begått. Et av Fru Alvings feilgrep er det at hun unngår å fortelle Osvald og Regine at de er halvsøsken. Dette feilgrepet hører til fortiden, og vi får innsikt i det når hun etter hvert i stykket erkjenner sannheten. Dette fører videre til vendepunktet i stykket.

Arven etter herr Alving

Videre kan hamartia knyttes til at alle onder i *Gengangere*, som nevnt føres tilbake til kammerherrens liv. En kan si at det er egentlig herr Alvings hamartia som lever videre. Alle

personene i stykket sitter på sin måte igjen med en arv etter ham, og denne arven bringer med seg ulykke. Her har vi med en naturalistisk lov å gjøre. Naturalistisk diktning har som mål å vise hvordan menneskets liv er årsaksbestemt. En effektiv måte å vise dette på er ved at personen for eksempel har en arvet sykdom. Det som tydeligst presenterer gjenganger-motivet i stykket er Osvalds syfilis som han skal ha ”arvet” etter faren. Siden sykdommen bestemmer over død og liv, er den helt avgjørende.

Regines arv etter herr Alving kommer til uttrykk gjennom hennes sterke behov for å markere at hun tilhører borgerskapet. Hun handler som om hun var datter av kammerherren, selv om hun er uvitende om at hun er det. Hun ønsker å fremstå som dannet, og kommer med franske uttrykk som ”rendez- vous” og ”savoir vivre”. Hun vil også ha en dannet ektemann, en slik som Osvald. Regine har også den etterlengtede ”livsgleden” i seg, i likhet med faren, på godt og vondt.

Siden Osvald er syk vil han gjerne ha Regines hjelp, han tenker hun kan gi ham en slags motvekt mot sykdommen med sin livsglede. Snekker Engstrand vil gjerne åpne et sjømannshjem i byen, og er dermed interessert i pengearven etter herr Alving, som egentlig skal gå til asyl. Han vil også svært gjerne ha med seg Regine, sin stedatter, som jo også er en slags arv etter herr Alving. På slutten av stykket forlater Regine Rosenvold, antageligvis til en form for prostitusjon. I det hun går ser fru Alving gjengangerne i henne. Regine svarer med ”Å pytt ! Adieu, hun tror hun skal klare seg. Når det gjelder Regine og Osvald, er altså deres hamartia de ”feilene” som de har arvet etter herr Alving. Herr Alvings feilgrep går igjen i dem. Scenen i blomsterværelset er det viktigste bildet på dette: Fru Alving hører de to unge inne på blomsterværelset på akkurat samme måte som da herr Alving inngikk et seksuelt forhold med tjenestepiken Johanne. I denne scenen er det som at fru Alving ser sannheten i øynene.

Helene Alvings utvikling

En kan altså si at Helene Alving gjennomgår en kamp mot gjengangere. Det skilles mellom utvendige og innvendige gjengangere, noen lever utenfor henne, og noen lever i hennes eget sinn (Ibsen og Haakonsen, 1988, s.83). Osvald og Regine er de utvendige gjengangerne som lever etter skjebnen de har arvet. De innvendige gjengangere er de moralske forestillingene som er indoktrinerte i henne selv og i menneskene generelt. De etablerte og gamle ideene i samfunnet føres videre fra generasjon til generasjon. ”Gjenganger-ideer” sitter igjen hos alle

mennesker og kan legge demper på livsutfoldelsen. Dette kommer til uttrykk i kanskje stykkets mest kjente replikk:

(...)”Men jeg tror nesten vi er gjengangere alle sammen, Pastor Manders. Det er ikke bare det vi har arvet fra vår far og vår mor som går igjen i oss. Det er alkens gammel avdød tro og slikt noe. Det er ikke levende i oss; men det sitter i allikevel, og vi kan ikke bli det kvitt (...) (Ibsen og Haakonsen, 1988, s.37).

Fru Alvings ”mål” er å ta hånd om den arven sønnen representerer. Men Oswald setter heller sitt håp til Regine, og ikke henne. Regine har livsglede og ungdommelighet, han mener at han trenger ”håndsrekningen” av henne. Moren har tross alt ikke vært der for ham gjennom oppveksten. Fru Alving og Oswald har altså to motstridende mål: Oswald vil ha Regine, mens moren vil fri ham fra henne og få han til å forstå hvem hun egentlig er. Hun må fortelle sannheten. Det at fru Alving frem til nå har holdt sannheten skjult, er hennes store feilgrep. Hun har skapt et idealbilde i sinnet til Oswald, slik at han ikke kan håndtere den krevende sannheten når den kommer frem. Dette skaper en slik ”fallhøyde” som Aristoteles pekte på, feilen fører til fallet.

Oswalds’ hamartia

Hamartia sin funksjon i tragedien er blant annet også å skape medlidenhet. Oswald er en person som vekker sympati med sin tragiske skjebne. Oswald har selv ikke gjort noe galt, men siden han lever med en arv etter sin far som en gjenganger, må han lide samme skjebne og dø. Farens feilgrep ved å ha en uansvarlig og utsvevende livsstil, går igjen i sønnen. Når det gjelder Oswald er det hans arvede feil, noe han ikke kan noe for, som fører til fallet. Han kan ikke sies å ha skyld i det tragiske feilgrepet han selv begår, fordi det som forårsaker feilgrepet er i bunn og grunn farsarven, noe han er uvitende om. Oswalds syn på hvorfor han er syk er at livet hans i Paris blant kunstnervenner har knekt ham. Han er blind for at det er arven etter faren som har gjort ham syk. Når han blir klar over sannheten om faren, forsvinner livet og den kraften som er igjen i ham. Ved gjenkjennelsen skjer det et vendepunkt, Oswalds lykke og livsglede snus til ulykke. Oswalds tragiske forløp følger Aristoteles’ oppskrift ganske nøyaktig.

Den tragiske slutten

Fru Alvings utvikling er positiv selv om hun opplever at Oswalds liv går til grunne når sannheten kommer frem. Når hun erkjenner sannheten, befrir hun seg selv, og vokser dermed

på dette. Etter hvert som Oswald nærmer seg døden blir han svært hjelpeløs, han blir som et barn igjen. Osvalds barndom endte da han ble sendt til Paris, og fru Alving har aldri fått vært en ordentlig mor for ham. Når han nå er syk, får hun endelig vist sin kjærlighet for sønnen. Men denne kjærligheten kommer for sent, og det eneste hun har mulighet til å gi ham nå er sannheten. Det tåler han ikke. Han må be moren om å begå et barmhjertighetsdrap på sin egen sønn. Det var dette hun ubevisst gjorde med herr Alving – hun tok livet av ham. Oswald ber moren om å gi ham solen, som er livet og livsgledens symbol i stykket, men det hun kan gi ham nå er døden. Da solen kommer frem, er oppklaringen i stykket fullført. *Gengangere* ender dermed i tragisk katastrofe samtidig som fru Alvings utvikling er positiv.

Gengangere som tragedie?

Like etter dramaet ble gitt ut ble det sammenlignet med den antikke tragedien, hvor den nærmeste parallellen er Sofokles' *Kong Oidipus*, som også tematiserer farsarv og morstilknytning. Sofokles' benytter også den retrospektive teknikken. I den klassiske tragedien er det skjebnelover som fører til individets undergang. Ibsens brukte de moderne teoriene om arv, biologi og determinisme som en moderne vri på tragedien. Men Osvalds død var forårsaket av en tilfeldighet, og det kan diskuteres om en arvet syfilis fungerer som erstatning for "skjebnen" i følge de Figueiredo (2007, s.236). At den "arvede" syfilisen i Ibsens moderne tragedie fungerer som stykkets "skjebne", kan en peke på som et misforhold mellom *Gengangere* som tragedie og den antikke tragedien.

Selvsagt er det flere forskjeller mellom den antikke tragedien og Ibsen, men teknikken er i stor grad den samme. Hamartia-begrepet er relevant for forståelsen av stykket av den grunn at det er personenes hamartia, fortidens feilgrep, som utløser den tragiske handlingen og gjør stykket til en tragedie. På den måten forutsetter også hamartia-begrepet i *Gengangere* at fortiden belyses. Ved hjelp av den retrospektive teknikken avdekkes personenes hamartia gjennom stykket. Gjengangermotivet er et grep som Ibsen har benyttet for å vise at fortidens feil manifesterer seg i nåtidens personer. Ved at personene har slike feil, skaper dramaet frykt og medlidenhet. Ibsen viser den skjebnen som ens forgjengers feilgrep, arv og miljø, utgjør. Osvalds skjebne er et resultat av tilfeldigheter, og helt menneskelige feil.

Gengangere oppfyller i stor grad de kravene Aristoteles stiller til tragediesjangeren, og kan dermed sies å være en moderne tragedie. Derfor vil jeg konkludere med at hamartia-begrepet

er svært relevant når en snakker om *Gengangere*, og at dette kommer fram gjennom den retrospektive teknikken og gjenganger-motivet i stykket.

Litteratur

Andersen, M. M. (1998), *Ibsenhåndboken*, Gyldendal, tilgjengelig fra: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008090300083 (Lest: 25.10.20)

De Figueiredo, I. (2007), *Henrik Ibsen: Masken*, Oslo: Aschehoug

Hagen, E. B. (2019), *Gengangere*, I *Store Norske Leksikon*, tilgjengelig fra: <https://snl.no/Gengangere> (Hentet: 20.10.20)

Helland, F og Wærp, L.P. (2020), *Å lese drama*. Oslo: Universitetsforlaget

Ibsen, H. og Haakonsen, D.H. (1988), *Gengangere*. Oslo/Gjøvik: Gyldendal

Skei, H.H. (2019), *Hamartia*, I *Store Norske leksikon*, tilgjengelig fra: <https://snl.no/hamartia> (Hentet: 22.10.20)

Ystad, V. (2017), *Innledning til Gengangere*, tilgjengelig fra: https://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Ge%7Cintro_background.xhtml (Hentet: 22.10.20)